

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Таня Стефанова Бонева
за дисертационния труд на Валентина Недялкова Неделчева на тема:

ИДЕНТИЧНОСТ НА БЪЛГАРИТЕ В БОСИЛЕГРАД И ДИМИТРОВГРАД ПРЕЗ XXI ВЕК

за присъждане на образователната и научна степен “доктор” в професионално направление 3.1.
Социология, антропология и науки за културата

Валентина Неделчева е редовна докторантка в катедра Етнология на Историческия факултет на Софийския университет “Св. Климент Охридски”. През периода 1913-1916 г. тя разработи под мое научно ръководство представения за защита дисертационен труд, посветен на съвременното състояние на идентичността на българите в Босилеград и Димитровград. Това е изследване на идентичността на жителите на тези селища на границата на България и Сърбия, които са откъснати от политическата територия на България след Първата световна война и в продължение на повече от 90 години живеят като малцинство в Сърбия. Те са специфична общност българи зад граница, създадена не чрез миграция, а чрез отнемане на част от територията на България след Първата световна война.

Дисертацията се състои от увод, 6 глави, заключение и обширна библиография и обхваща 323 страници. В Увода докторантката описва обекта и предмета на изследването, неговите цели и задачи, методите и изследователския процес. В глава Първа: “Методология, методи и предизвикателства – пътеводител на проучването” са представени методологията, изследователските стратегии и методи, предизвикателствата и проблемите, пред работата и особено важно – изследванията, посветени на обекта като източници на проучването. Глава Втора: “Малцинства в гранични региони - теоретични модели” дискутира идентичността като теоретична категория, многозначността на категориите национална и гранична идентичност и тяхното предефиниране, структурата и границите на българското малцинство в Сърбия и пространствените, социални и политически фактори, които обуславят неговото състояние. Глава Трета: “Граници и малцинства – исторически динамики в Димитровград и Босилеград” е посветена на зараждането и обхватът на понятието “Западни покрайнини” в неговия политически аспект и на анализа на промените в живота на границата на българското малцинство през последните 100 години. Сложността на малцинствените проблеми на българите в изучавания район е представена хронологично чрез различните периоди и фази на промени в политиката на Сърбия и България във времето: “Границата между двете световни войни – установяване, затвърждаване, отмяна”, “Българското управление и Втората световна война /1941-1945/”, “Отново в изходни позиции”/1945-1992/, “90-те години на 20 век – войни и предизвикателства”. Глава Четвърта: “Българското малцинство в Босилеград и Димитровград през 21 век – политически фактори, предпоставки и обстоятелства” разглежда политическите промени, настъпили в бивша Югославия след падането на режима на Милошевич през 2000г. чрез описание на българското малцинство в контекста на политиката на България и Сърбия през последните 15 години. Глава Пета: “Проявления на идентичността” анализира състоянието на българската идентичност в исторически и съвременен план, както и категориите “югославянска”, “сръбска” и регионална /”шопска”/ идентичност. Специално внимание е отделено на влиянието на границата като фактор за създаване на различия. Глава Шеста: “Измерения на идентичностите в локален аспект. Видими и невидими граници. Интер и интрагрупови отношения” обобщава резултатите от

теренните проучвания на видимите и невидими граници и опозиции и конкретното проявление на тези граници и опозиции в различията между Босилеград и Димитровград /”горе” и “доле”/. В заключението са обобщени основните изводи на изследването, които се отнасят до еволюцията на националната идентичност и политическите фактори, които влияят върху този процес.

В българската наука проблема за идентичностите на границата е все още недостатъчно проучван със съвременните методи на етнологията и социалната антропология. Първият голям принос на работата е нейната структура и теоретична модерност. Задача, която В. Неделчева си поставя е да представи основните научни парадигми и подходи, свързани с изучаването на идентичността, границите и малцинствата като категории на анализ. Основното внимание на авторката е насочено към откриване на съвременните проявления на идентичността в този граничен регион. Обектът на изследване са посочените общности, живеещи като национално малцинство. Важна задача на изследването е представянето на развитието на проучваните селища в исторически план след отделянето им от България през 1920 г. до началото на 21 век с цел изграждане на достоверна историческа картина на продължителното съществуване на общностите в Сърбия в различните политически форми на Сърбо-Хърватско-Словенското кралство, Югославия преди Втората световна война, Федеративна социалистическа република Югославия /1944-1991/, в “Малка” Югославия след разпадането на СФРЮ през 1991 г. и на Република Сърбия след 2008 г. Докторантката прави този преглед с цел да покаже сложната противоречива реалност, която влияе върху динамиката на граничната и малцинствена идентичност на населението и поставя въпроса за понятията “свои” и “чужди”. Особено внимание е отделено на развитието на обектите на изследване след 2000 година в контекста на обществено-политическите обстоятелства, в които българите съществуват и на изградените от сръбската държава съвременни политики спрямо българската общност. Очертани са проявленията на идентичностите, които се наблюдават в двата града, както и някои различия между тях като социални, културни и езикови общности. Този исторически план на изследването показва стремежа на докторантката да представи темата в контекста на историческата етнология на българите и съседните народи на Балканите.

Аналитичните качества на В. Неделчева се проявяват в глава Първа, в която излага теоретичната рамка на изследването: приложението на методите на интерпретативната антропология, в която социалното действие се анализира през гледната точка на обекта на изследването. В дисертацията се използват методите на теренно проучване, на херменевтиката, методът на “потъване” /потопяне/ на изследователя и методът на “триангулацията”, през които се разглежда даден проблем чрез качествени и количествени методи едновременно. Етноложкото изследване е осъществено чрез изследване на отделен случай /case study/ и чрез различни видове интервюта, включено наблюдение, фокус групи. Текстовата информация включва анализът на риториката, критичният дискурсивен анализ и др. Сравнително-историческото описание на събитията и фактите изгражда историческата основа на проучването. По тази причина изследването е направено на две нива: теренния материал и данните са пречупени през призмата на промяната след 2000 г. и е осъществена идеята за сравнението на дискурсивните модели, свързани с границата и идентичността и социалните практики, в които се открива степента на тяхното възприемане. Приложен е трансграничният подход на изследване на границата, чрез който са показани промените на възгледите към границата и трансграничния регион и се разглеждат възможностите за контакти, които границата предоставя. За етноложкото проучване е особено приносно прилагането на теорията на приспособяването на Хауърд Жилс, която се опитва да обясни ситуацията, в които индивидът показва различни само-категоризации в зависимост от конкретната ситуация и се обяснява поведението на информаторите в различна среда.

Използван е и модела на Георги Шепели за проучване на факторите, които влияят върху идентичността на малцинствените групи и разработената за тези случаи методика. Всички посочени методи са използвани за първи път за изследване на границата у нас.

В глава Втора: ”Малцинства и гранични региони- теоретични модели” докторантката изяснява идентичността като теоретична категория в етноложките дебати с основно внимание към процеса на конструирането ѝ и теоретичните дискусии върху националната и граничната идентичност като аналитична категория и нейният пространствен, социален и политически аспект. Границата, според В. Неделчева обуславя създаването и съхраняването на опозиции, в рамките на които се проявяват различните модели на идентичност, което прави идентичността динамична конструкция, която не се включва в прости, еднопосочни теоретични рамки. Прилагането на дискурсивния модел на конструирането на границата и граничната идентичност включва различни наративи за нея – както разкази, споделени в публичното пространство, така и лични спомени и представи, свързани с личния свят на отделния човек. Многопластовата същност на описанието и анализа дава възможност да се разкрият различните нива и категории на идентичността, а комбинацията на няколко подхода води до по- сложно и нееднозначно представяне на динамиката на границата и граничните конструирани реалности.

Глава Трета: ”Граници и малцинства – исторически динамики в Димитровград и Босилеград има за цел изследване на писмените източници чрез анализ на документите и спомените на информаторите, свързани с терена, за да се разкрият категориите ”гранично” и ”малцинствено” на локално ниво в Босилеград и Димитровград, както и понятието ”Западни покрайнини”. Тук са проследени хронологично събитията в двете селища през последните 100 години, които показват значимостта на границата през различни периоди от миналото и политическото въздействие на официалната власт върху еволюцията на малцинствения статут на българите там. Използването на класификацията за анализа на промените в ”живота” на границата на М. Бауд и У. Шендел чрез петте етапа на на жизнения цикъл - детство, юношество, зрялост и отмиране, което предполага последователно и устойчиво развитие на границата и граничните отношения показва особения случай на развитието на тези две категории при изследване на българските общности, при които не се установяват предложените от авторите цикли на развитие. Докторантката предлага своя схема на хронологичните фази на развитие на малцинствения въпрос между 1920 и 90-те години на 21 век, свързани с политическите промени в Сърбия/Югославия и амбивалентните функции на границата за промените в идентичността на населението.

Глава Четвърта: ”Българското малцинство в Босилеград и Димитровград през 21 век – политически фактори, предпоставки и обстоятелства” анализира влиянието на политическите промени в Югославия/Сърбия след 2000 г. върху идентичността на българите и състоянието на българското малцинство в изследваните селища като очертава влиянието на политическата власт в Сърбия и България в периода на демократични промени върху всекидневното и политическия живот на това малцинство. Тук безпристрастно е разкрито сложното нееднозначно въздействие на политиката на двете страни и техните институции върху политическите изяви и еволюцията на идентичността на българите в изследваните селища включително развитието на склонност към иредентизъм от тяхна страна. Статуквото, свързано с границата е постоянна величина в политиката на Сърбия, но и на България. В. Неделчева доказва, че слабата политическа активност на българската държава за влияние и защита на живота на българите в изследвания регион и обратното - икономическа и демографска политика на Сърбия за ограничаване на икономическата активност в проучваните селища и стимулиране на миграцията дават своите резултати в статистиките от 2002 и 2011 г., в които се вижда различните тенденции на самоопределение на българското население там: българи, сърби, югославяни, неопределили идентичността си,

както и различието между самоопределилите се като българи и по-малкия брой на тези, чиито майчин език е българският. Същите статистики отчитат намаление на броя на българското малцинство в изследваните селища.

Глава Пета: “Проявления на идентичността” представя теренната информация, събрана от докторантката в Босилеград и Димитровград. Българската идентичност е най-добре представена и най- всеобхватна Тя е очертана чрез образованието на български, българското гражданство, паметта за Ньойския договор и определяне на границата, статусът “българско малцинство” образованието на български език, културата и медиите на български в двата града, наречени “маркери на българското”. Анализът на тези проявления на българската идентичност е направен едновременно чрез външния поглед върху тях, известен в публичното пространство и чрез социалните практики, които отразяват “вътрешните” нагласи и представи на населението за себе си, за своята идентичност и за другите общности. В. Неделчена открива разминаване между двете категории и противоречивото състояние на идентичността, определена от нея като гъвкава, контекстуално зависима и опционална. Според мен идентичността на българите в изследваните селища може да бъде определена и като преференциална и ситуационна и тя се проявяват в контекста на определени политически ситуации. Отражени са и други проявления на идентичността чрез външния поглед и самоопределинето на информаторите. Това се отнася особено за идентичностите “югославянин” /изключително носталгична, свързана с периода на Й. Б.Тито и СФРЮ/, “сърбин” и “шош”, които са част от политическия национализъм на Югославия от 90-те години на 20 век и на днешна Сърбия. Дискурсивният анализ на тези маркери чрез теренния материал, събран чрез различни етноложки методи показва, че вътрешния поглед на българите е нееднозначен и променлив във времето. Особено впечатляващ е анализът на същността и функционирането на малцинствения статут на българите в контекста на официалната политика на СР Югославия и Република Сърбия към малцинствата след 90 те години на ХХ век и днес. Националният съвет на Българите в Сърбия е така конструиран, че “никаква работа не върши”. Професионалният и образователен състав на членовете му не е представителен. Нееднозначен е статутът “българско малцинство”. Проблемите на образованието на български език в училищата са свързани, както с малцинствената идеология на Република Сърбия /от интегративен към сегрегативен мултикултурализъм/, така и със Закона за малцинствата в Сърбия и с ролята на местната власт и нейните институции. Очертана е недостатъчната активност на България и нейните институции за запазване на българската идентичност чрез запазване и утвърждаване на българския език в обучението и разпространението на учебници на български език.

Глава Шеста: “Измерения на идентичностите в локален аспект. Видими и невидими граници. Интер и интрагрупови отношения” е посветен на етнографския материал, представящ различията в икономиката, културата и идентичностите между двата града. Докторантката разглежда пространството “отвъд” границата и пространството “тук” в контекста на опозицията “тук” и “отвъд”, които очертават различията и опозициите създадени от границата. Други опозиции са свързани с ъс социалните, езикови и културни различия между двата града, които са познати и описани от информаторите като различни български общности. Териториалното разположение на градовете далеч един от друг /”горе” и “доле”/ се допълва от тяхната социална отдалеченост поради липса на пряк път между тях до днес. Съществуват невидими граници и опозиции между двата града, които се изразяват не само в различията в местните традиции и тяхното запазване или модернизирание, а и в степента на интеграция в мултикултурните отношения в днешното общество в Република Сърбия. В. Неделчева представя сложната картина на “различията в общността” на българите в двата града.

Заключението на дисертацията представя основните приноси на докторантката. Те се

отнасят до политическия живот на българите в Сърбия, отглас и функция на цялостния политически процес в държавата. В. Неделчева показва, че малцинственият статут не играе особена роля в политическия живот, политическите партии на българите съществуват, но тяхната активност е символична и не са масово припознати на местно ниво. Спрямо българите в Босилеград и Димитровград се осъществяват различни политики от страна на България и Сърбия. От позицията на малцинство на българите в Сърбия са осигурени формално институционални и образователни права, които на практика не са приложени – Националният съвет има ограничени функции, обучението по български е затруднено от административни ограничения. Българската политика по отношение на правата и свободите на българите в Сърбия също е недостатъчно активна и резултатна. Икономическата криза, безработицата и миграциите след българите в Босилеград и Димитровград предизвиква миграции към вътрешността на Сърбия, Македония и България, което предизвиква намаляване на броя на българите там. Изследването на идентичността в дисертацията прави принос в етнологичното проучване на българите зад граница. Деконструирано е съдържанието на понятието в контекста на малцинствената политика на различните държавни образувания, в които българите живеят почти 100 години, както и на местно ниво чрез теренната информация, събрана от българите в двата града. Разкриването на местните различия в българската идентичност в двете селища също е важен етнологичен принос на В. Неделчева.

Авторефератът на дисертацията описва цялостно съдържанието и приносите на дисертацията. Приложеният списък с публикации включва участието на Валентина Неделчева в различни български и международни форуми и проекти и потвърждава качествата ѝ на учен.

Представеното становище ми дава основание да изкажа мнение, че дисертационният труд на В. Неделчева надхвърля по съдържание и приноси изискванията на Закона за научните степени и звания. Тя има всички качества да бъде защитен и докторантката да получи образователната и научна степен “доктор”.

Препоръчвам дисертацията да бъде издадена като книга.

София, 11. 02.2017